

A MAGYAR TÁRSADALOM INTEGRÁCIÓJA

2015, 2018

Gerő Márton
Hajdu Gábor
Kovách Imre
Kristóf Luca
Szabó Andrea

Bevezetés

Tanulmányunk¹ kettős célja, hogy elemezze a társadalmi egyenlőtlenségek és integráció 2015 és 2018 közötti változásait, és emellett bemutassa, hogy az integrációs modell új adatokon is előállítható, valamint továbbra is alkalmas arra, hogy érvényes magyarázatokat építsünk rá. Ennek érdekében megvizsgáljuk, hogy az integrációs csoportok létrehozásában szerepet játszó egyes dimenziók milyen változáson mentek át 2015-höz képest, ami lehetővé teszi a NER társadalompolitikai célkitűzéseinek a mérlegre tételét. Az integrációkutatás során eddig két adatfelvételt végeztünk 2015-ben és 2018-ban. Az integrációs modell létrehozásának és fő jellemzőinek a bemutatását (Kovách et al. 2016, 2017a) követően az integráció dimenzióiról és mechanizmusairól közzöltünk tanulmánykötetet (Kovách 2017), majd a magyar társadalom rétegződését leíró modellekkel összehasonlításban készült érvényességvizsgálat (Kovách et al. 2018).

A társadalmi egyenlőtlenségek dinamikájának mérésére többek között a mobilitásvizsgálatok, illetve a társadalmi pozíciók, erőforrások elemzésére vállalkozó hálózatkutatások adnak lehetőséget, például azért is, mert egy-egy adatfelvétel lehetőséget nyújt több időpontra vonatkozó információk összegyűjtésére is. Az egyenlőtlenségek rendszerének elmozdulásairól, a változások tartosságáról és irányairól már sokkal nehezebb egzakt információkat gyűjteni, mert a követéses vizsgálatok meglehetősen drágák és a minta idővel „elfogyhat”. A nagymintás, többnyire a KSH által készített adatfelvételek (népszámlálás, mikrocenzus) hátránya a körülményes hozzáférhetőség és a felvett információk korlátozott köre.

¹ A tanulmány az MTA Kiválósági Együttműködési Program, Mobilitás Kutatási Centrum projekt keretében készült.

Az egyenlőtlenségek változásainak elemzéséről viszont nem lehet lemondani, ha bármely időszak társadalmi viszonyainak az értékelésére vállalkozunk (lásd Huszár 2011, 2019, Huszár–Záhonyi 2018, Tóth–Branyiczki 2018, Györi–Balogh 2020).

Kutatásunk keretének azt választottuk, hogy *adatelemzésünk eredményeit a kormányzat manifeszt társadalompolitikai céljainak teljesülésével vetjük össze*. Úgy véljük, hogy az ismerttetendő kormányzati szándékok és konkrét intézkedések érdemben befolyásolhatták a magyar társadalom társadalmi integrációját és egyenlőtlenségeit. Munkánk abból a szempontból nem normatív, hogy a társadalmi célkitűzéseket és megvalósulásukat vagy éppen megghiúsulásukat nem értékeljük, csupán a rendelkezésünkre álló eszközökkel és jelenlegi tudásunk szerint regisztráljuk azokat.

A 2010-ben hatalomra kerülő második Orbán-kormány először jutott kétharmados mandátumtöbbséghez a Magyar Országgyűlésben. Ez a nagyarányú felhatalmazás arra ösztönözte a kormányzatot, hogy elfogadja a Nemzeti Együttműködés Rendszeréről szóló kormányprogramot (NER 2010), ami hosszú távon meghatározta az ország előtt álló legfontosabb stratégiai célokat. A következőkben ezt a programot elemezzük, mint az elmúlt 10 év legkonkrétabb, legegységesebb programpontokba szedett dokumentumát, amely rögzítette az Orbán-kormányok célkitűzéseit. Öt dimenzióban foglaljuk össze a kormányzati szándékokat és azokat a lépéseket, amelyek a társadalmi integráció szempontjából döntő jelentőségűek lehetnek. Az öt dimenzió: (1) a munkahelyteremtés; (2) a jövedelmek, munkabérek; (3) a nyugdíjrendszer; (4) a középosztállyal kapcsolatos intézkedések és; (5) a társadalom- és szociálpolitika (különös tekintettel a szegénység felszámolására). Az öt dimenzió kiválasztását több szempont indokolja. Olyan területeket kerestünk, amelyek a társadalom egészére hatnak vagy széles társadalmi rétegek integrációjában egyaránt szerepet játszhatnak. Korábbi kutatásainkban (Kovách 2017:10–11) az integráció hét területét és az azokhoz kapcsolódó integrációs mechanizmusokat vizsgáltuk, amelyekből jelen elemzésünk során közvetlenül négyet, közvetetten pedig további két területet is érintünk. A közvetlenül érintett területek a társadalom politikai integrációja, az intézmények, a rétegződés és a redisztribúció. Közvetetten foglalkozunk a normákkal és értékekkel, valamint a személyközi integrációval.

A tanulmány a következő szerkezetet követi. Először bemutatjuk A Nemzeti Együttműködés Programjának² (2010) (továbbiakban NEP) – illetve a kormányzat más dokumentumaiban rögzített – adott dimenzióval kapcsolatos céljait, majd olyan közpolitikai döntéseket ismertetünk, amelyek hozzájárulnak e célok meg-

2 A Nemzeti Együttműködés Programja – munka, otthon, család, egészség, rend. <https://www.parlament.hu/irom39/00047/00047.pdf>

valósításához, végül, ahol lehetséges, a Központi Statisztikai Hivatal hivatalos statisztikai alapján jelezzük a kormányzati intézkedések azon hatásait, amelyek 8–10 éves távlatban érvényesültek, és befolyásolhatták a társadalmi integrációt. Ezt követően a 2018-ban megvalósult kutatásunk legfontosabb eredményeit mutatjuk be azt vizsgálva, hogy a 2010 utáni kormányzati célokhoz, szándékokhoz képest a tényleges intézkedések és azok hatásai miképp látszanak, vagy éppen nem látszanak adatainkban. A tanulmányt összeggésszel zárjuk, ahol reflektálunk az integrációs modellünket alkotó dimenziók változásaira.

Kormányzati szándékok és célok a társadalmi integráció növelése érdekében

Munkahelyteremtés

A kormányprogram talán legfontosabb állítása, hogy *„Munka, otthon, család, egészség és rend... a Nemzeti Együttműködés Rendszerének szilárd pillérei”* (NEP 2010:12). *„Az első és legfontosabb összekötő érték a munka. A munka az alapja minden ember létbiztonságának, önállóságának, függetlenségének”* (NEP 2010:12). Ennek a célnak az elérése érdekében tíz év alatt egymillió új munkahelyet ígért a program. Arra tettek ígéretet, hogy az új munkahelyek jelentős részét felsőfokú végzettség nélküli emberek számára hozzák létre, és ezt nem az állam, hanem elsősorban a vállalkozók (a NEP maga használja ezt a kifejezést 18) fogják megtenni. Ennek oka, hogy az anyag szerint az alacsonyabb iskolázottságúak között sok a munkanélküli vagy az inaktív. Az ilyen típusú új munkahelyek döntő többsége, ahogy a NEP fogalmaz, három területen jöhet létre: az építőipar, a mezőgazdaság és a hazai turizmus képes tömegesen felszívni a nem foglalkoztatott munkaerőt (NEP 2010:18). Az egymillió új munkahely másik részét a frissen végzett, sokszor több idegen nyelvet is beszélő fiatalok elhelyezkedésének megkönnyítésére szándékoztak létrehozni.

A munkaalapú társadalom megteremtésének érdekében a kormány számtalan kézzelfogható intézkedést hozott, különösen a 2010–2016 közötti időszakban. Ezek egyértelműen a munkanélküliség csökkentését és a gazdasági aktivitás növelését szolgálták. Többféle adókedvezményt vezettek be, így a 25 év alatti és az 55 év feletti munkavállalók utáni kedvezményt, a szakképzetlen munkavállalók utáni kedvezményt, a tartósan álláskereső kedvezményét, a kisgyermekes munkavállalók utáni kedvezményt, a mezőgazdasági munkakörben foglalkoztatott munkavállalók utáni kedvezményt. Kiterjesztették a közmunkaprogramot, aminek eredményeként csúcsidőszakában, 2016 őszén majd 200 ezer ember ré-

szesült³ a korábbi munkanélküli segélyhez képest magasabb, de összességében igen alacsony jövedelemben.⁴ A szakemberek szerint a közmunkaprogram hatása időleges és eseti, nem ad strukturális megoldást (Koltai–Kulinyi 2013, Varga 2014, Cseres-Gergely–Molnár 2014, Koltai 2015, Váradi 2016, Ferge 2017, Csoba 2017, Gerő–Vigvári 2019).

2012. január 1-jétől a kormány megszüntette az előre hozott és a csökkentett összegű előrehozott öregségi nyugdíjat, a korkedvezményes nyugdíjat, a bányásznyugdíjat, a művésznyugdíjat, a polgármesterek, országgyűlési és európai parlamenti képviselők korhatár előtti öregségi nyugdíját és a korengedményes nyugdíjat, ami talán a legtöbb embert érintette. Megszüntették a fegyveres szervek és a Magyar Honvédség hivatásos állományú tagjainak szolgálati nyugdíját egyaránt. Szintén jelentős társadalmi csoportokat érintett a rokkantsági nyugdíj, baleseti rokkantsági nyugdíj, rehabilitációs járadék, rendszeres szociális járadék, átmeneti járadék és a bányászok egészségkárosodási járadékának megszüntetése, illetve a jogosultság átalakítása.

A munkaerőpiac átalakulását két másik, külső tényező is befolyásolta. A 2008/2009-es gazdasági válságot követő, immár 10 éves gazdasági konjunktúra, amelynek eredményeként szerte Európában, így Magyarországon is megnövekedett a gazdasági teljesítmény (közte a jelentős munkaerőt felszívó ipar és mezőgazdaság) és komoly igény jelentkezett a képzett munkaerőre. Fontos tényező volt továbbá a hazai képzett munkaerő kivándorlása (Kónya 2016, Hárs 2018). Az európai statisztikai hivatalok tükröstatistikái alapján a Portfolio becslései szerint 2017 végén már több mint 610 ezer magyar élhetett Nyugat-Európában.⁵ Ebből csak Nagy-Britanniában és Németországban mintegy 460 ezer fő.

A fenti intézkedések és folyamatok eredményeként 2018 őszén, a kutatás második adatfelvételének időszakában, Magyarországon a KSH adatai szerint a foglalkoztatottság 4,4 millió körüli értékre növekedett a 2010-es 3,7 millió főről.⁶ A munkanélküliek száma 469 ezer főről mintegy 170 ezer főre csökkent, ami 2019. III. negyedévében 3,9%-os munkanélküliségi rátát jelentett. A munkaerőpiac strukturális problémái azonban legfeljebb enyhültek, de nem szűntek meg.

3 https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_qli038.html. 2016-tól a közfoglalkoztatásban részesülők száma nagyságrendekkel csökkent. 2020 januárjában már nem érte el a 100 ezer főt. <https://kozfoglalkoztatasi.kormany.hu/havi-tajekoztatas-akozfoglalkoztatasirol>

4 Míg 2011-ben a közfoglalkoztatási nettó bér 8 órára 47 025 forint volt (az akkori minimálbér 77,6%-a), 2019. január 1-én mindössze 7 000 forinttal több, 54 217 forint, ami a minimálbér 54,7%-a.

5 <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20181223/mar-tobb-mint-600-ezer-magyar-elhet-europaban-2019-is-kivandorlo-ev-lesz-308543>.

6 https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/mpal2_01_02_02a.html

Ezen állításunkat két dimenzióban is bizonyítani lehet. Egyrészt, a munkaerőpiac területi egyenlőtlenségei kézzelfoghatók, hiszen míg Budapesten vagy éppen a Nyugat-Dunántúlon lényegében teljes foglalkoztatottságról beszélhetünk, azaz a munkanélküliségi ráta 3 százalékpont alá csökkent, addig az Észak-Magyarországon és az Észak-Alföldön továbbra is 5–7%-os a munkanélküliség. Másrészt, a KSH adatai szerint a legfiatalabbak (15–19 évesek) munkanélküliségi rátája kifejezetten magas, több mint 20 százalékpont, de még a 20–24 évesek körében is közelíti a 9%-ot.⁷

Jövedelmek, munkabérek

Bár a jövedelmek felzárkóztatásáról, a bérekről, valamint a 2010-ben meglévő jövedelmi feszültségről a Nemzeti Együttműködés Programja egyáltalán nem ír (NEP 2010), a társadalmi integráció szempontjából kétségtelenül fontos, hogy a vizsgált nyolc évben hogyan alakultak a nemzeti szintű jövedelmek. A Nemzeti Együttműködés Program fontos alapelve, hogy a kormánynak olyan politikát kell folytatnia, amely *„mindenki számára biztosítja a boldoguláshoz szükséges legnagyobb szabadságot és arra ösztönöz: mindannyian vegyünk részt a közös jövő felépítésében”* (NEP 2010:13). Megjegyzik továbbá a dokumentumban, hogy meg fogják változtatni az adórendszert, mérsékelni fogják a munkavállalók és a vállalkozások adóterheit annak érdekében, hogy minél több munkahely jöjjön létre, és minél többen vállaljanak munkát.

Az adórendszer átalakításának kétségtelenül a legfontosabb lépése a többkulcsos vagy progresszív adórendszer megszüntetése és az egykulcsos adórendszer bevezetése volt. Az arányos, egykulcsos adórendszerben a személyi jövedelemadó értéke 2013-tól 16%, majd 2016-tól 15%, ami egyforma arányú adóterhet rakott ugyanúgy a minimálbérből élőkre és az átlagjövedelmet jelentősen meghaladó fizetésekre is (Erdős 2012, Szilovics 2019).

Mindezek mellett 2012. július 1-től hatályba lépett az új Munka Törvénykönyve, mely nagy horderejű szabályozási változásokat hozott a magyarországi munka világában (Laki–Nacsá–Neumann 2013). Az új Munka Törvénykönyve hátrányosan érintette a munkavállalók munkafeltételeit és alkuerejét: *„A csökkenő nominálbér és műszakpótlék, a növelt nettó munkaidő, a korábbinál kedvezőtlenebb végkielégítés és más szabályozások jól mutatják, hogy az új Munka Törvénykönyve javította a vállalati menedzsment és rontotta a munkavállalók pozícióit”* (Laki–Nacsá–Neumann 2013:3).

A munkaerőpiac fentebb jelzett globális átalakulása következtében Magyarországon is kialakult munkaerőhiány a munkajövedelmek jelentős mértékű

⁷ https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/mpal2_01_02_29a.html

emelkedését vonta maga után. 2010 és 2018 között a teljes munkaidőben alkalmazásban állók havi nettó átlagkeresete jelentősen növekedett 132 604 forintról 219 412 forintra (+86 808 Ft).⁸ A növekedés üteme 2015 végéig 2–6% között szóródott, majd a munkaerőhiány növekedésével, valamint a több évre szóló minimálbér-megállapodás eredményeként 8, 13 és 11%-os emelkedések következtek be. A bruttó minimálbér 2010-ben 73 500 forint volt, ez 2016-ra 111 ezer forintra növekedett. A legnagyobb emelkedés 2016 és 2017 között következett be: +16 500 forint, ami 2018-ban 10–11 ezer forinttal 149 ezer forintra növekedett. Ugyanakkor, Európában a 2018-as nemzeti szintű minimálbérek közül a magyar a 4. legalacsonyabb (464,20 euro). Magyarország mögött csak Románia, Lettország és Bulgária helyezkedik el (Antalóczy et al. 2017, 2018, Oblath 2018, Mellár 2018).⁹

A középosztály megerősítése

A középosztály megerősítése az Orbán-kormányok egyik deklarált célja már az első kormányzati ciklus kezdete, azaz 1998 óta. A Nemzeti Együttműködés Programja világosan fogalmaz: „A társadalmi szerkezet a tulajdonon és tudáson alapuló középosztály legalább kétharmados túlsúlya esetén veszi át a nyugat-európai működés jellemzőit. Ez stabilizálja a gazdaságot és a politikát, megteremti és fenntartja a szociális és jóléti államot, egyben ez garantálja a jogállami normák betartását” (NEP 2010:38).

A fentebb már említett egykulcsos személyi jövedelemadó, a 2010 után bevezetett adóreformok legfontosabb eleme, a gazdaságélénkítés mellett ezt a célt is szolgálta. Ezen az eszközön kívül a középosztály támogatása leginkább családpolitikai eszközökön keresztül valósult meg. A családpolitikai intézkedések ugyanakkor összekapcsolódtak egy másik fontos kitűzött cél, a demográfiai válság megoldására tett lépésekkel. E két cél összehangolásának eredménye a kormányzat szakpolitikai intézkedéseiben a szelektív pronatalizmus (Szikra 2018) megvalósítása, azaz a születések számának ösztönzése, azonban nem általánosságban, hanem csak bizonyos társadalmi csoportokban – jelen esetben ez a munkajövedelemből élőket jelenti. Az ehhez igénybe vett egyik eszköz a családi adókedvezmény, amely a jövedelem és a gyerekek számának emelkedésével jelent arányosan egyre nagyobb összeget. Így ez a kedvezmény az alacsonyabb jövedelműeket segíti kevésbé, a munkanélküli családok pedig nem tudják igénybe venni, miközben az univerzálisan elérhető támogatások (például a családi pótlék) veszítettek reálértékükből. Hasonló szándékot mutat a CSOK (Családi Otthonteremtési

8 http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qli030b.html

9 https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Minimum_wage_statistics/hu

Kedvezmény), melynek igényléséhez korábbi munkaviszonyt kell felmutatni. Így például a közmunkából élők abban az esetben is elesnek ettől a támogatástól, ha sok gyerekük van (Szikra 2018).

Ezek az intézkedések élesen és következetesen elválasztják egymástól a támogatásra érdemesnek, illetve érdemtelennek ítélt társadalmi csoportokat (Czibere et al. 2017, Szikra 2018). Nem ennyire következetes ugyanakkor a kormányzat a hagyományos családmódellemel támogatásával kapcsolatban, ami pedig szimbolikusan (például az Alaptörvényben) nagy fontosságot kap. Ráadásul, 2016 után egy „félfordulat” figyelhető meg a családpolitikában: míg korábban a tradicionális nemi szerepek megerősítése azt a rendet és stabilitást sugallta, amire a gazdasági válság sújtotta időkben nagy igény mutatkozott, 2016-tól a GYED extra megteremtette annak lehetőségét, hogy az anyák teljes munkaidőben dolgozva se essenek el a szülés utáni támogatásoktól. A bölcsődefejlesztés és a hároméves kortól kötelező óvodáztatás is a nők munkaerőpiacra való visszatérését segíti, nyilván nem függetlenül a válságból való kilábalás után kialakuló munkaerőhiánytól (Szikra 2018).

Nyugdíjrendszer

A nyugdíjasok a legnagyobb, magas választási hajlandósággal rendelkező társadalmi nagycsoportként minden kormány számára fontos célcsoportként jelennek meg. A Nemzeti Együttműködés Programja külön kiemeli, hogy stabilizálni kívánják a családok, a nyugdíjból élők helyzetét. A Program külön fejezet szentel a nyugdíjas társadalomnak (*4.3 Az idősök tisztelete, megbecsülése, biztonsága*) (NEP 2010: 67).

A Programban vállalják, hogy a kormány politikájának sarokpillére az idős emberek védelme lesz:

- a nyugdíjas-társadalom szerzett jogaira épülő nyugellátások védelme;
- a nyugdíjak vásárlóértékének megőrzése;
- egy komplex szolgáltató rendszer kiépítése, amely a nyugdíjasok megbecsülését és biztonságát teremti meg (NEP 2010:67).

Ezt egészíti ki egy negyedik tétel, mely szerint „*Nem engedhetjük, hogy az állami nyugdíjak mellett szolgáltatást biztosító magánnyugdíj-pénztári rendszer megtakarításai veszélybe kerüljenek*” (NEP 2010:68).

A nyugdíjrendszerrel kapcsolatos legfontosabb lépéseket Szikra (2017:287) két csoportba sorolja: a magán-nyugdíjpénztárakban felgyülemlett vagydon államosítása, valamint a nyugdíjrendszer reformja (a rokkantnyugdíjak „kiszervezése” és a korai és előrehozott nyugdíjak megszüntetése). Ennek következményeként a korábbi háromosztatú nyugdíjrendszer megváltozott, és kétpilléres – állami és magán – rendszer jött létre. Szikra rendkívül kritikusan értékeli az átalakítást, mert a

nyugdíjbiztosítási járulék átnevezése szociális hozzájárulási adóra olyan kevésbé várt következményekkel járt együtt, mint ami megszüntette a befizetések munkavállalókra vonatkozó jogosultságát, azaz eltűnt a nyugdíjra vonatkozó szerzett jog (Szikra 2017:303).

Más jellegű, elsősorban a nyugdíjasok közötti egyenlőtlenség kialakulásához vezető átalakítások is történtek a rendszerben. Ezek közül érdemes megemlíteni a nyugdíjfizetés felső korlátjának 2013-as eltörlését, valamint a nyugdíjminimum 2008 óta változatlan összegének (28 500 Ft) szinten tartását. Míg az első lépés óriási nyugdíjszakadékot hozott létre, a második tartóssá tette az alacsony nyugdíjat kapók leszakadását az átlagnyugdíjban részesülőktől (Szikra 2017:306).

Külön vizsgálandó a nyugdíjmelés kiszámítási módja és az ebből fakadó társadalmi következmények. A korábbi szisztémával szemben, 2012. január 1. óta kizárólag az árindex határozza meg a nyugdíjmelést (inflációkövető nyugdíj-emelés). Ennek az az eredménye, hogy a bérekhez képest jelentősen lemarad a nyugdíjak értéke (relatív pozícióromlás) (Szikra 2017:307).

Mindezekon túl a nyugdíjasok egyszeri, adományszerű többletjuttatásokban is részesülnek, ilyen az Erzsébet-utalvány vagy a nyugdíjprémium. Ez utóbbi juttatásban akkor részesülhetnek az öregségi nyugdíjkorhatárt betöltött társadalmi rétegek, ha 1.) a bruttó hazai termék növekedése meghaladja a 3,5%-ot és 2.) teljesül a költségvetésnek az adott évben várható hiánycélja is (2017-ben és 2018-ban is teljesült mind a két feltétel).

A KSH adatai szerint 2010 és 2018 között a nyugdíjas és nyugdíjszerű ellátásban részesülők száma 2 980 ezer főről 2 596 ezer főre csökkent úgy, hogy közben a társadalom demográfiai elöregedése nem állt meg. Mindennek ellenére a rendszerváltás óta sohasem volt ilyen kevés nyugdíjas Magyarországon. Ezzel párhuzamosan, míg 2011-ben a GDP 9%-át tették ki az öregségi kiadások, 2017-re ez az arány 8,1%-ra csökkent.¹⁰ Fontos megemlíteni, hogy míg az öregségi nyugdíjak egy főre jutó értéke vásárlóerő-egység alapján (PPS/fő) a 2000-es évek eleje óta egészen 2013-ig növekedett, majd 2015-ig stagnált, 2015 és 2016 között csökkent, amit 2018-ra újabb emelkedés követett. A 2017-ben számított 1 734,4 PPS/fő érték a 2012-es szintre való visszatérést jelenti. A nyugdíjak relatív vásárlóerő csökkenése 2017-ben 9,2%-os volt.¹¹

¹⁰ https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_fsv001a.html#

¹¹ <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regiok/orsz/nyugdij/nyugdij17.pdf> 4.o.

Társadalom- és szociálpolitika, a szegénység felszámolása

A szegénység a 2010-es kormányprogram egyik központi témája (*NEP 2010 4.7. A nyomor enyhítése*), ami egyrészt a területi és társadalmi egyenlőtlenségek kezelhetetlenségének megakadályozásával, a végleges leszakadás megelőzésének szándékával kapcsolódik össze, másrészt egy sor szociálpolitikai intézkedés indoklásának a fő eleme. A mélyszegénység, a kistelepülések veszélyeztetettsége, a család- és gyermekpolitika, a cigányság helyzete leginkább azok a területek, amelyeket a kormányprogram a szegénységgel kapcsolatban említ (NEP 2010:74–75).

Egyértelmű a szociálpolitikai váltás iránya. A nyomor enyhítése ugyan külön programpont, de a megelőző kabinetek bírálata mellett nem tartalmaz az egyes beavatkozási területekre világos és konkrét intézkedési terveket. Annál egyértelműbb a váltás általános stratégiája, ami a segélyezés helyére a munkához jutás esélyének biztosítását és a munkanélküliek munka világába történő fokozatos visszavezetését, a családpolitika állami beavatkozással történő kiterjedt védelmi rendszerré alakítását, az esélynövelő iskolarendszert nevezi meg legfontosabb eszközként az alábbi általános célok eléréséhez:

„A legmélyebb szegénységben, soha nem látott nyomorban viszont csak a rend, a kinyújtott segítő kéz és az elvárható, egyéni és családi kötelességek új egyezsége hozhat enyhülést. Nincs értelme fenntartani a feneketlen vödörbe öntött pénzek mai gyakorlatát – munkára ösztönző támogatásokkal, a fizikai nyomor (telepek, putrik, gettók) világának átalakításával, a kriminalizálódás megfékezésével, a kilátástalan szegénység újratermelődésének megakadályozásával kell jövőképet kínálni” (NEP 2010:74).

A szegénységgel kapcsolatos intézkedéseket a teljes társadalompolitikai rendszer részeként érdemes mérlegelni (Szikra 2018), amelyek nagyobb részét nem a kormányprogram, hanem annál későbbi konkrét intézkedések, nyilatkozatok, viták tartalmazzák. E rendszernek legfontosabb elemei az elitcsere (Kristóf 2018, 2019), a középosztály felső csoportjainak a megerősítése, valamint az ehhez szükséges erőforrások átirányítása mellett és ellenére a társadalmi, politikai és hatalmi stabilitás biztosítása (Gerő–Szabó 2019, Czibere et al. 2017, Czibere–Kovács 2020). A szegénypolitika és az alsó-középosztályi csoportok életkörülményeinek relatív javítását és foglalkoztatásának biztonságát célzó állami politika ez utóbbi kontextusában értelmezhető. A limitált erőforrások nem elegendőek az elitcserehez és a felső-középosztály megerősítéséhez, és ezzel egyidejűleg az alul levők életszínvonalának a valódi mobilitást eredményező finanszírozásához. A politikai és hatalmi stabilitás biztosításához azonban szükséges az alul lévőek szavazata, vagy legalább pacifikálásuk, amit a kormányzat olyan komplex politikai eszközökkel ér el, amelyek a sajátos társadalom- és szociálpolitikai rendszer az egyik meghatározó eleme.

Az új rendszerben a társadalompolitika erőforrásai fokozatosan a fejlesztéspolitikai projektjeihez, és ezzel új ágensekhez kerültek (Czibere et al. 2017). A szociálpolitika forrásainak jelentős részét az új felosztási rendszer az alsó társadalmi szegmensekből a társadalmi közép és felső rétegekhez pumpálja át (Mózer et al. 2015). A fentebb részletesebben is ismertetett intézkedések közül itt csak néhányra utalunk. A munkajövedelemhez kötött nyugdíjnak eltörölték a felső határát, ami gyorsan növeli a nyugdíjasok differenciálódását és 2 milliós tömeget érint (Szikra 2018). A gyermekek születését és felnevelését segítő támogatások megelőző munkaviszonyhoz és jövedelem nagyságához kötése, a CSOK bevezetése a középrétegnek kedvez a valóban rászorulókkal szemben.

A kormány a társadalompolitika eszközeit is használva elérte célját: nem csak a politikai és hatalmi rendszert stabilizálta, de a társadalom szerkezetét is. Az alsó, széles társadalmi csoportokhoz tartozók erőforrások és állami segítség hiányában valójában esélytelenek kijutni hátrányos vagy veszélyeztetett társadalmi állapotukból (Balogh et al. 2019). A szegénységben élők vagy a szegénységbe süllyedéssel veszélyeztetettek nagyobb csoportjai ugyanakkor anyagi, jövedelmi és fogyasztási értelemben is kisebb javulást érezhetnek az utóbbi években. Az Eurostat „szegénység és társadalmi kirekesztettség veszélyében élők” arányát mutató indikátora szerint a magyar helyzet 2013 óta folyamatosan javul.¹² A stabilitást az adott rendszeren belüli alternatívák hiányában sokan pozitívan értékelik.

Adatok és módszertan

Az elemzéssel az a célunk, hogy egyrészt, a 2018-as adatok segítségével bemutassuk¹³ a magyar társadalom integrációs csoportjait, másrészt megvizsgáljuk, hogy az integrációs csoportok létrehozásában szerepet játszó egyes dimenziók milyen

12 https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?query=BOOKMARK_DS-127829_QID_-18EFF53C_UID_-3F171EB0&layout=TIME,C,X,0;GEO,L,Y,0;UNIT,L,Z,0;AGE,L,Z,1;SEX,L,Z,2;INDICATORS,C,Z,3;&zSelection=DS-127829UNIT,PC;DS-127829AGE,TOTAL;DS-127829SEX,T;DS-127829INDICATORS,OBS_FLAG;&rankName1=UNIT_1_2_1_2&rankName2=AGE_1_2_1_2&rankName3=INDICATORS_1_2_1_2&rankName4=SEX_1_2_1_2&rankName5=TIME_1_0_0_0&rankName6=GEO_1_2_0_1&sortC=ASC_-1_FIRST&rStp=&cStp=&rDCh=&cDCh=&rDM=true&cDM=true&footnes=false&empty=false&wai=false&time_mode=NONE&time_most_recent=false&lang=EN&cfo=%23%23%23%2C%23%23%23.%23%23%23

13 Jelen kutatás az MTA Kiválóssági Együttműködési Program Mobilitás Kutatási Centrum projektjének a keretében készült. 2018 őszén 2 700 fős, a magyar felnőtt népességre reprezentatív felmérést végeztünk, amelynek az egyik célja az integrációs modell létrehozása volt. Az integrációs csoportok létrehozásához a látens profilelemzés módszerét használtuk az R program mclust csomagjával (Kovách et al. 2016:8). A projekt az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság-és Regionális Tudományi Kutatóközpontja, a Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi kar, Politikatudományi és Szociológiai Intézet és az ELTE Társadalomtudományi Kar, Szociális Munka Tanszék konzorciumának konzorciális együttműködésében valósult meg.

változáson mentek át 2015-höz képest, ami lehetővé teszi a NER társadalompolitikai célkitűzéseinek a mérlegre tételét. Ahogy a fenti fejezetből kitűnt, *a munka alapú társadalom bevezetése, a középosztály megerősítése, valamint a szociálpolitika irányának átalakítása érdekében olyan közpolitikai döntések születtek, amelyek megváltoztathatták az integrációs csoportokat létrehozó dimenziók súlyát, szerepét, fontosságát.*

A kormány integrációs politikájának eredményeit figyelembe véve azt várjuk, hogy:

H1. 2018-ban az integrációs csoportok között kisebb lett a távolság, az integrációs csoportok kevésbé markánsan különülnek el egymástól;

H2. azokban a dimenziókban történt elmozdulás, amelyek a munkához kötődnek. Vagyis a munkaerőpiaci integrációra épülő csoportok mérete növekedhetett, míg a munkaerőpiacról kirekesztett csoportok mérete csökkent.

H3. a szegénység elleni küzdelem, a jövedelmek kiáramlása miatt a társadalmi kirekesztettséggel érintett csoportok mérete csökkenhetett (normakövetés és társadalmi kirekesztettség).

A magyar társadalom integrációjának különböző dimenzióit először egy 2015-ös adatfelvétel adatain határoztuk meg (Kovách et al. 2016). A nyolc integrációs dimenzió alapján (1. számú táblázat) hét látens társadalmi csoportot azonosítottunk, melyek szinte mindegyike markáns szociodemográfiai profillal rendelkezik (1. kapcsolatgazdag politikailag aktívak; 2. lokálisan integráltak; 3. munkaerőpiacra integráltak; 4. rendszerintegráltak; 5. gyengén integráltak; 6. normakövető dezintegráltak; 7. dezintegrált kirekesztettek).

1. táblázat
Klaszterképző változók 2015-ben

rendszerintegráció			társadalmi integráció		személyközi integráció		
intézménybevetett bizalom	politikai részvétel	normakövetés	munka-intenzitás	civil részvétel	bizalmas kapcsolatok	gyenge kötések	társadalmi kirekesztettség

A teljes minta 75,5%-át lehetett besorolni a látens csoportok valamelyikébe. 2018-ban ismét a látens profilelemzés módszerét használtuk a társadalmi integrációjának feltérképezésére. A csoportosítás létrehozásához felhasznált változók és a csoportosítás módszere szinte teljesen azonos volt a Kovách és munkatársai (2016) által használt változokkal és módszerrel. A látens osztályelemzés logikájából adódóan a lefuttatott modellek függetlenek egymástól, összehasonlításuk nem lehetséges. Így nem tehetünk olyan állításokat, mint például „a normakövető dez-

integráltak aránya a magyar társadalomban növekedett”. Ugyanakkor, a 2018-as adatokon létrehozott hét csoport közül öt az őket alkotó dimenziók szerint olyan erős hasonlóságot mutatott a 2015-ös csoportokkal, hogy azonosan (vagy nagyon hasonlóan) neveztük el azokat. Egy olyan 2015-ös klaszter volt (a rendszerintegráltaké), amely egyáltalán nem jelent meg önálló egységként 2018-ban. E főként nyugdíjasokból álló réteg helyett 2018-ban egy új csoportot (a normakövető kapcsolatgazdagokat) azonosítottuk. A többi csoport a 2015-ös csoportokéhoz nagyon hasonló jellemzőket mutatott, ugyanakkor az elnevezéseket pontosítottuk a klaszterképző változók 2018-as eredményei szerint.

Az alábbiakban részletesen bemutatjuk az integráció nyolc vizsgált dimenzióját (részletesen lásd: Kovách et al. 2016, 2017a, 2017b, 2018).

A rendszerintegrációt 2018-ban is három változóval mértük:

1. Az intézményekbe vetett *bizalom* változóját az Országgyűlésbe, a jogrendszerbe, a rendőrségbe és a politikusokba vetett bizalom 11-fokú skálán mért átlagaként hoztuk létre.
2. A *normakövetést* négy, 11-fokú skálán mért változóval vizsgáltuk. A kérdezetteknek arra kellett válaszolniuk, hogy mennyire tartanak megengedhetőnek bizonyos normaszegéseket.¹⁴ A változót oly módon kódoltuk át, hogy azt mutassa, vajon a kérdezett teljesen elutasítja vagy pedig valamilyen mértékben megengedi a normaszegést, majd ezekből a változókból főkomponenst készítettünk, amelynek magas értékei a normaszegés elfogadását mutatják.
3. A *politikai részvételt* egy háromkategóriás változóval ragadtuk meg, amely azt mérte, hogy a kérdezett sem nem szavaz, sem pedig más módon nem került kapcsolatba a közélettel, vagy csak az országgyűlési választásokon vesz részt, vagy a kérdőívben felsorolt nyolc részvételi mód közül legalább egyben aktív volt a kérdezést megelőző egy évben.¹⁵

¹⁴ A négy szituáció: (A) pénzt adni a rendőrnek, hogy elkerülje a büntetést; (B) közterületen szemetelni; (C) nem kéri számlát, hogy kevesebbet kelljen fizetni; (D) megtartani a bolti pénztárostól vagy a pincértől visszakapott pénzt annak ellenére, hogy tudja, többet kapott a visszajárónál.

¹⁵ A nyolc részvételi mód: 1) kapcsolatba lépett országgyűlési képviselőjével vagy más országos politikussal; 2) kapcsolatba lépett helyi önkormányzati képviselőjével, polgármesterével; 3) tevékenykedett egy politikai szervezetben (akár párt) vagy politikai mozgásban, részt vett a rendezvényein; 4) részt vett egy politikai párt kampányában; 5) tiltakozó levelet, petíciót írt alá, részt vett aláírásgyűjtésben; 6) részt vett engedélyezett vagy nem engedélyezett nyilvános demonstráción, tüntetésen, vonuláson; 7) szándékosan, elvi okokból vásárolt vagy nem vásárolt, bojkottált bizonyos árucikkeket; 8) pénzt adományozott egy politikai vagy civil szervezetnek vagy csoportnak.

A társadalmi szintű integrációt két változóval mértük:

1. A munkaerőpiachoz való integrációt a munkaintenzitás mutatója mérte. A jellemzően a háztartások esetében használt mutatót egyéni szinten használtuk. A 0 és 1 közötti értéket felvevő változó értéke 1, ha a kérdezett a kérdezést megelőző 12 hónapban végig teljes munkaidőben dolgozott, 0, ha semmit nem dolgozott. A részmunkaidős hónapokat 0,5 súllyal vettük figyelembe. A változó így azt mutatja, hogy a kérdezett a lehetséges maximumból mennyit dolgozott a kérdezést megelőző egy évben.
2. A civil részvétel mutatója azt jelzi, hogy a kérdezett tíz különböző típusú önkéntes szervezet közül¹⁶ a kérdezést megelőző egy évben hányhoz kötődött valamilyen módon (például tagként, önkéntesként, rendezvényen résztvevőként).

A személyközi integrációt három változóval mértük:

1. A bizalmas, fontos kapcsolatok száma (*core discussion network*) azt mutatja, hogy az úgynevezett névgenerátoros módszer használatakor a kérdezett hány olyan személyt sorolt fel, akivel megbeszéli a fontosabb dolgait, problémáit.¹⁷
2. A nexusdiverzitás változója azt mutatja, hogy a kérdőívben felsorolt 21 foglalkozási kategória¹⁸ közül hány olyan van, amelyiknél a kérdezett ismer az adott foglalkozást űző személyt.
3. A szubjektív társadalmi kirekesztettséget a következő négy állítással való egyetértés alapján vizsgáltuk, a kérdezetteknek azt kellett megmondaniuk, hogy mennyire értenek velük egyet (5 fokú skálán). (A) Úgy érzem, hogy kitaszít a társadalom. (B) Az élet olyan bonyolulttá vált, hogy alig találok az utam. (C) Úgy érzem, hogy az emberek, akikkel találkozom, nem ismerik fel az értéket annak, amit csinálok. (D) Néhány ember lenéz engem a munkám miatt, vagy azért, mert nem dolgozom. A szubjektív társadalmi kirekesztettség mutatóját a négy válasz átlagaként hoztuk létre, a változó magas értékei azt mutatják, hogy a kérdezett társadalmi kirekesztettséget, marginalizáltságot érez.

¹⁶ Sportklub, sportegyesület; kulturális vagy hobbikör; ifjúsági, diák- illetve hallgatói szervezet; oktatással vagy egészségüggyel foglalkozó szervezet; környezetvédelemmel foglalkozó szervezet; karitatív, hátrányos helyzetűekkel, idősekkel, szociális ügyekkel foglalkozó szervezet; vallási, egyházi szervezet; szakszervezet, szakmai kör, társaság; politikai szervezet; szülői közösség, szomszédsági/lakóhelyi csoport, nyugdíjas klub.

¹⁷ Minden válaszadó legfeljebb öt személyt említhetett.

¹⁸ középiskolai tanárt; sofőrt; számítástechnikust, informatikust; adószakértőt, könyvelőt; polgármestert, önkormányzati képviselőt; víz-gáz szerelőt; autószerelőt; ügyvédet; pincért; mérnököt; vállalatvezetőt, igazgatót; bolti eladót; újságíró; színészt, zenészt, énekest; sebészt; adminisztrátort; ápolót; főiskolai, egyetemi oktatót, kutatót; segédmunkást; mezőgazdasági egyéni gazdálkodót (parasztgazdát); biztonsági őrt.

Eredmények

A látens osztályelemzés (a modell illeszkedése [BIC], a képzett csoportok nagysága és az interpretálhatóság) alapján 2015-höz hasonlóan 2018-ban is egy hét csoportból álló struktúrát fogadtunk el.¹⁹ (A modell létrehozásához használt változók legfontosabb paramétereit mutatja az 2. és 3. számú táblázat a hét csoportban.

A *kapcsolatgazdag politikailag aktív* (14,6%) a magyar társadalom mintegy hetedét tették ki 2018-ban. A rendszerintegrációt tekintve kiemelendő a csoport különösen intenzív politikai aktivitása, ami a legmagasabb választási részvételi szándéknak és a magas szavazáson túli aktivitásnak köszönhető. Ez utóbbi az úgynevezett *direkt politikai részvétel* magas arányából fakad. A kapcsolatgazdag politikailag aktív intézményekbe vetett bizalma kiemelkedő a normaszegést elutasítják. E csoport politikailag átlagon felül integrált. A társadalmi integrációjuk hasonlóan magas. Civil részvételük átlag feletti, ugyanakkor munkaintenzitásuk nem tér el lényegesen a társadalmi átlagtól. A kapcsolatgazdag politikailag aktív személyközi integrációja is kiemelkedő: körükben a legmagasabb a gyenge kötések száma, valamint a legalacsonyabb a szubjektív kirekesztettség érzése. Mindhárom integrációs mechanizmus, a rendszerintegráció, a társadalmi integráció és a személyközi integráció tekintetében is átlagon felül integrált csoport. Szocio-demográfiai jellemzőik szerint a kapcsolatgazdag politikailag aktív körében a legmagasabb a diplomások (30%), valamint a diplomás apáktól származók aránya (16%), ennek megfelelően ebben a csoportban a második legmagasabb a havi nettó átlagos bevétel (196 713 forint). Feltűnő, hogy itt a legalacsonyabb a roma származásúak aránya.

A *lokálisan integráltak* (5,0%) csoportja mindhárom integrációs mechanizmus működése alapján mutat kiemelkedő vonásokat. Ebben a csoportban a legmagasabb a civil szervezeti tagság és a nagyfokú személyes és anyagi elkötelezettséget egyaránt igénylő, választáson túli politikai aktivitás is. Meglehetősen széles kapcsolati hálóval rendelkeznek, mind a nexusdiverzitás, mind a bizalmas kapcsolatok számát tekintve. Kissé árnyalja azonban ezt a kedvező képet, hogy a politikai intézményi bizalmuk nem kiemelkedően magas, ugyanakkor a normaszegést igen nagy mértékben elfogadják. A csoport talán legfontosabb szociológiai jellemzője, hogy körükben a legmagasabb a kisebb településeken élők (76%) és ezzel párhuzamosan a legalacsonyabb a budapestiek (6%) aránya. A települési lejtő nem jár együtt iskolai lejtővel, sőt. A saját diplomával és diplomás apával rendelkezők aránya ugyanis átlag feletti, és ami különösen érdekessé teszi a lokálisan integráltakat, hogy a legmagasabb a (bevallott) havi nettó bevételük.

¹⁹ Ismételt hangsúlyozzuk, hogy a 2015-ös és 2018-as csoportok direkt összehasonlítása nem lehetséges.

2. táblázat
A klaszterképző változók standardizálatlan átlagai az egyes csoportokon belül, 2018

csoport	rendszerintegráció*	társadalmi integráció	személyközi integráció				
	(1)	(2)	(1)	(2)	(1)	(2)	(3)
	intézményi bizalom	normaszegés elfogadása (bináris változókból)	munka-integráció	civil szervezetekben való részvétel (10 szervezet)	nexusdiverzitás (gyenge kötések száma)	bizalmas kapcsolatok száma (erős kötések száma)	szubjektív kirekesztettség átlag (1-5)
kapcsolatgazdag politikailag aktívak	5,83	-0,50	0,72	0,55	16,26	1,53	1,41
lokálisan integráltak	5,08	0,54	0,77	3,45	14,35	2,51	1,92
normakövető munkaerőpiacon integráltak	3,01	-0,63	0,97	0,18	10,81	1,26	1,61
normakövető kapcsolatgazdagok	5,95	-0,44	0,79	0,40	11,58	4,09	1,55
normaszegő munkaerőpiacon integráltak	5,42	1,22	0,94	0,22	10,83	1,51	2,21
normakövető dezintegráltak	4,12	-0,29	0,02	0,22	8,31	1,34	1,78
kirekesztett alulintegráltak	4,42	0,75	0,50	0,17	10,93	1,75	3,89
Teljes minta	4,67	-0,02	0,67	0,44	11,42	1,83	1,92

*a rendszerintegrációt mérő 3. változó megoszlása a 3. számú táblázatban külön látható. A külön ábrázolás oka, hogy a változó kategoriális típusú.

Forrás: MTA Kiválósági Együttműködési Program Mobilitás Kutatási Centrum projekt.

3. táblázat

A rendszerintegráció 3. változójának, a politikai részvételnek, mint klaszterképző változónak a megoszlása az egyes csoportokon belül 2018 (%)

	rendszerintegráció (3) – politikai részvétel		
	passzív, nincs részvétel	csak biztos választó	van másféle politikai aktivitása
kapcsolatgazdag politikailag aktívak	1	43	56
lokálisan integráltak	11	20	69
normakövető munkaerőpiacon integráltak	70	28	2
normakövető kapcsolatgazdagok	53	38	9
normaszegő munkaerőpiacon integráltak	66	23	11
normakövető dezintegráltak	65	30	5
kirekesztett alulintegráltak	63	20	17
minta	53	30	18

A változó kategóriális, ezért került külön bemutatásra.

Forrás: MTA Kiválósági Együtműködési Program Mobilitás Kutatási Centrum projekt.

A hét csoport mintán belüli aránya a 4. számú táblázatban látható.

4. táblázat

Integrációs csoportok 2018 (a klaszterek megoszlása)

	gyakoriság	százalék	érvényes százalék
kapcsolatgazdag politikailag aktívak	316	11,7	14,6
lokálisan integráltak	109	4,0	5,0
normakövető munkaerőpiacon integráltak	470	17,4	21,8
normakövető kapcsolatgazdagok	281	10,4	13,0
normaszegő munkaerőpiacon integráltak	381	14,1	17,6
normakövető dezintegráltak	426	15,8	19,7
kirekesztett alulintegráltak	179	6,6	8,3
Összesen	2162	80,1	100
Adathiány	538	19,9	
ÖSSZESEN	2700	100,0	

Forrás: MTA Kiválósági Együtműködési Program Mobilitás Kutatási Centrum projekt.

A fenti két erősen integrált csoport a magyar társadalom mintegy ötödét teszi ki.

A *normakövető munkaerőpiacon integráltak* (21,8%) legfontosabb jellemzője, hogy politikailag az átlagnál jóval kevésbé integráltak, ugyanakkor társadalmi integrációjuk az aktív munkaerőpiachoz kapcsolódás révén kiemelkedő. A szavazáson túli politikai aktivitásuk jelentősen elmarad az átlagostól, szavazási aktivitásuk átlag körüli. A legnagyobb és egyben legfiatalabb átlagéletkorú (41,9 év) csoportról van szó, amelyen belül a legmagasabb, szinte teljes körű a gazdaságilag aktív aránya (97%). Társadalmi integrációjuk egyoldalúságát csak erősíti, hogy önkéntes szervezetek munkájában alig-alig vesznek részt. A normakövető munkaerőpiacon integráltak személyközi integrációja nem kifejezetten erős. Ennek oka, hogy a gyenge kötések száma elmarad az átlagtól, az erős kötések pedig a legalacsonyabbak a mintában. Ezzel szemben a szubjektív kirekesztettség érzésük, vélelmezhetően nem függetlenül a munkaerőpiaci bekapcsolódásuktól, átlag alatti. A normaszegéssel szemben a legkevesbé megengedőek.

A *normakövető kapcsolatgazdagok* (13,0%) integrációs mechanizmusai ellentmondásos képet mutatnak. Egyrészt, a személyközi integrációjuk intenzív, hiszen ők rendelkeznek a legmagasabb erős kötésszámmal (4,09), a gyenge kötések átlagosak (11,58). Szubjektív kirekesztettség érzetük szintén a második legalacsonyabb a mintában. Aktivitásuk elsősorban a rendszerintegráció terén jelenik meg, ugyanis a második legmagasabb a választási részvételük és a legmagasabb átlagú az intézményi bizalmuk. Mindezek mellett a normaszegést is erősen elutasítják. Fontos azonban, hogy a kapcsolatgazdag politikailag aktívakkal és a lokálisan integráltakkal szemben ennek a csoportnak a jelentős része politikailag teljesen passzív, a választási részvételen túl nem mutatnak az átlagostól eltérő aktivitást. Társadalmi integrációjuk szintén teljesen átlagos a munkaintenzitás és a civil szervezeti tagság szempontjából is. Szociológiai hátterük igen érdekes. Ebben a rétegben a legmagasabb ugyanis a fővárosiak aránya (28%) és ezzel párhuzamosan itt élnek a legkevesebben kisebb településeken. A normakövető kapcsolatgazdagok fontos jellemzője a saját diploma (25%), valamint a diplomás apák magas aránya (16%). Körükben a második legmagasabb a jelenleg tanulók aránya (3%). A normakövető kapcsolatgazdagok a lokálisan integráltakkal szemben a nagyvárosi magasan iskolázott vagy potenciálisan magasan iskolázott aktív társadalmi csoportokat jelentik meg. A kapcsolatgazdag politikailag aktívakhoz képest alacsonyabb a gyenge, viszont lényegesen magasabb az erős kötések átlaga.

A *normaszegő munkaerőpiacon integráltak – gyengén integráltak* (17,8%) egy 2015-ben is létező, de 2018-ban kissé más nevet kapó csoport. Gyenge integráltságuk több tényező együttes következménye. Egyrészt, a normaszegő munkaerőpiacon integráltak közül közel mindenki aktív dolgozó, de civil szervezettségük

átlag alatti. Másrészt, rendszerintegrációjuk szintén ellentmondásos. Politikailag passzív, egészen pontosan a második legpasszívabb csoportról beszélünk, akiknek a politikai intézményekbe vetett bizalma meghaladja a minta átlagát, ugyanakkor a normaszegés elfogadása a legmagasabb az összes csoport közül (1,22 átlagpont). Személyközi integrációjuk átlag alatti, mivel a gyenge és az erős kötések száma is átlag alatti, viszont a szubjektív kirekesztettség érzetük a második legmagasabb a mintában. A csoport tagjainak egynegyede budapesti, ami érdemben haladja meg a minta átlagát. Emellett ők a második legfiatalabb átlagéletkorú (43 év) csoport.

A *normakövető dezintegráltak* (19,7%) csoportja esetében egyetlen vizsgált integrációs mechanizmus hatékony működését sem rögzíthetjük. Először is, személyes integrációjuk, kapcsolati hálójuk erősen korlátozott: a nexusdiverzitásuk a legalacsonyabb a mintában, bizalmas kapcsolataik száma pedig átlag alatti. Rendszerintegrációjuk kifejezetten alacsony. Politikailag passzívak, 35%-uk mutat bármilyen politikai aktivitást, leginkább – illetve szinte csak – választási részvétellel. Ezt tetézi, hogy a politikai intézményekbe vetett bizalmuk a második legalacsonyabb (4,12 átlagpont) a mintában. A normaszegéssel szemben – az átlaghoz képest – kevésbé megengedőek. Míg az előző csoportok integrációjában a munkaintenzitásnak komoly, helyenként meghatározó szerepe volt, addig a normakövető dezintegráltaknál a munka egyáltalán nem fontos tényező. Ennek oka, hogy a csoport átlagéletkora 60,8 év, vagyis ők a legidősebbek, és 77%-uk öregségi nyugdíjas. Társadalmi integrációjukban nemcsak a munka világa, de a civil világ sem játszik lényeges szerepet. Iskolai végzettségük igen alacsony: a diplomások aránya csupán 7%, a diplomás apáké pedig a legalacsonyabb (4%). A normakövető dezintegráltak havi nettó jövedelme a legalacsonyabb a mintában: 113 460 forint, ami az átlagos értéktől mintegy 60 ezer forinttal kevesebb.

Az utolsó csoport a *kirekesztett alulintegráltaké* (8,3%), akik nehéz helyzetben lévő, leszakadt, társadalmilag kirekesztett emberek. Ahogy az előző csoportnál sem látszik a különböző integrációs mechanizmusok hatékony működése, a kirekesztetteknek is inkább a dezintegrációs mechanizmusok rögzíthetőek. Politikai aktivitásuk csekély: választási részvételük kevesebb mint az ötöde, egyéb politikai aktivitásuk pedig mintegy a fele az átlagos értéknek. A politikai intézményekbe vetett bizalmuk jelentősen elmarad az átlagostól. A rendszerintegráció terén kiemelendő, hogy a normaszegés elfogadása a második legmagasabb ebben a csoportban (0,75 szemben a minta -0,02 átlagával).

Társadalmi integrációjuk korlátozott. Civil részvételük a legalacsonyabb a mintában és a munkaerőpiaci jelenlétük – a munkaerőhiány ellenére – szintén átlag alatti. A társadalmi és rendszerintegrációjuk hiányait személyközi integrációjuk

5. táblázat

Az integrációs csoportok legfontosabb szociodemográfiai jellemzői, 2018

	%	életkor (átlag)	diplomás (%)	diplomás apa (%)	fővárosi (%)	kistelepülés (%) ¹	gazdaságilag aktív (%)	nyugdíjas	havi nettó (Ft, átlag) ³	roma (%) ²	részvétel (%) ⁴
kapcsolat- gazdag politikailag aktívak	15	48	30	16	16	70	74	21	196.713	4	98
lokálisan integráltak	5	44	22	13	6	76	81	13	225.363	7	89
normakövető munkaerő- piacon integráltak	22	42	16	7	14	70	97	2	182.986	8	30
normakövető kapcsolat- gazdagok	13	44	25	16	28	49	82	14	186.247	6	46
normaszegő munkaerő- piacon integrált	18	43	16	11	25	62	95	3	186.161	9	33
normakövető dezintegráltak	20	61	7	4	11	73	4	77	113.460	10	35
kirekesztett alulintegráltak	8	50	9	8	26	56	54	34	150.255	19	37
Minta	100,0	48	18	10	18	66	69	24	171.865	8	47

1 Kistelepülés: kisebb városban és községekben él.

2 Roma: saját maga vagy a kérdezőbiztos romának tartja.

3 Havi nettó: saját havi nettó átlagos bevétel.

4 Részvétel: nem passzív, azaz van választási és/vagy választásokon túli politikai részvétele.

Forrás: MTA Kiválósági Együttműködési Program Mobilitás Kutatási Centrum projekt.

sem tudja pótolni, hiszen bármely kapcsolati tényezőt vizsgáltuk is, átlag alatti értékeket rögzíthettünk. A legfontosabb jellemvonásuk a rendkívül magas szubjektív kirekesztettség-érzésük: az 1-től 5-ig tartó skálán a minta átlagos értéke 1,92 átlagpont, amihez képest a kirekesztett alulintegráltaké ennek több mint kétszerese: 3,89 pont. Úgy véljük, hogy a magas szubjektív kirekesztettség-érzet nem független attól a tényezőtől, hogy a csoport tagjainak 19%-a roma és a gazdaságilag aktívak aránya jóval átlag alatti. A diplomások aránya 9% annak ellenére, hogy életkoruk szerint nem térnek el lényegesen a mintaátlagtól. Talán kissé meglepő módon, ebben a csoportban magas, 26%-os a fővárosi lakosok aránya. Ez a cso-

port heterogén, nagy nehézségekkel küzd (saját havi nettó bevétel a 2. legalacsonyabb, 150 255 forint) önmagát rosszul érzi és kirekesztett.

A két alulintegrált, sőt dezintegrált csoport a magyar társadalom mintegy háromtizedét teszi ki. A hét csoport szociodemográfiai jellemzőit az 5. számú táblázat mutatja.

Változások 2015 és 2018 között

Miután a látens klaszter-modell számítás nem teszi lehetővé a 2015-ös és a 2018-as adatfelvétel eredményeiből létrehozott integrációs csoportok összehasonlítását, ezért úgy döntöttünk, hogy a klaszterek előállításában szerepet játszó változócsoporthoz megoszlásait és leíró statisztikáit vetjük össze. A klaszterek fenti leírása alapján annyit tudunk állítani, hogy a 2018-as integrációs csoportok egy kivételével a 2015-öskhöz nagyon hasonló jellegzetességeket mutattak. Ugyanazon változók bevonása és ugyanazon statisztikai eljárás lefuttatása hasonló eredményre vezetett.

Az egyes klaszterképző változók közötti korrelációk szerint kevés változás történt 2015 (lásd a Függelékben) és 2018 között.

A korrelációk változásában 0,1 pontnál nagyobb elmozdulás mindösszesen két esetben történt: a civil részvétel és a normakövetés közötti korreláció értéke növekedett 0,105 ponttal, vagyis nagyobb lett, ráadásul negatívból pozitívba fordult a kapcsolat a két változó között. Ezzel szemben az intézményi bizalom és a szubjektív kirekesztettség közötti korreláció jelentősebben, 0,237 ponttal csökkent. Mindez azt jelenti, hogy 2015-höz képest 2018-ban a két változó kevésbé szoros kapcsolatban állt egymással. Az összes többi páronkénti korreláció ennél kisebb mértékben változott.

0,1 pont körüli változás mutatható ki a munkaintenzitás és a gyenge kötések között (-0,095) valamint az erős kötések és a normakövetés között (-0,098). Ez utóbbi azért érdekes, mert az erős kötések és a normakövetés közötti korreláció 2015 és 2018 között pozitívról negatív irányba változott. Összességében azonban állíthatjuk azt, hogy klasztereket alkotó változók közötti kapcsolat érdemi társadalmi szintű átalakulásra nem utal.

A 2015 és 2018 közötti második összehasonlítás a klasztereket alkotó változók átlagait hasonlítja össze (6. számú táblázat).

A változók, indexek standardizálatlan átlagaiban – a fentihez hasonlóan – kevés érdemi, szignifikáns elmozdulás történt. A két adatfelvétel között valamivel növekedett a politikai intézményekbe vetett bizalom és kétségtelenül nőtt a munkaintenzitás. Ez utóbbi azt jelenti, hogy több mint 10 százalékponttal többen dolgoztak 2018-ban, mint 3 évvel korábban. A normaszegés elfogadása és a szubjektív kirekesztettség-érzés alig változott, lényegében stagnált.

6. táblázat.

A klaszterképző változók standardizálatlan átlagai, 2015 és 2018

integrációs csoportok	intézményi bizalom	normaszegés elfogadása (bináris változók-ból)	munka-intenzitás	civil részvétel	nexusdiverzitás	bizalmas kapcsolatok	szubjektív kirekesztettség átlag (1–5)
2015	4,32	0,01	0,54	0,12	8,67	2,21	2,04
2018	4,67	-0,02	0,67	0,44	11,42	1,83	1,92

Megjegyzés: mindkét esetben egy főkomponensről van szó, aminek 0 az átlaga (standardizált). Tehát az, hogy itt mindkét esetben 0 az átlag, az nem jelenti azt, hogy az elemi változóknak nem történt változás.

Forrás: MTA Kiválósági Együttműködési Program Mobilitás Kutatási Centrum projekt.

7. táblázat.

A 8 klaszterképző változó átlaga a csoportokban, 2018
(Minden klaszterképző változó standardizált, azaz 0 átlagú, 1 szórású)

csoport	politikai részvétel	intézményi bizalom	normaszegés elfogadása (bináris változók-ból)	munka-intenzitás	civil szervezetekben való részvétellel (10 szervezet)	bizalmas kapcsolatok száma (erős kötések száma)	nexusdiverzitás, (gyenge kötések száma)	szubjektív kirekesztettség átlag (1–5)
kapcsolat-gazdag politikailag aktívak	1,20	0,46	-0,50	0,14	0,06	-0,16	0,94	-0,55
lokálisan integráltak	1,24	0,16	0,53	0,24	2,75	0,54	0,58	-0,03
normakövető munkaerő-piacon integráltak	-0,42	-0,66	-0,63	0,69	-0,28	-0,35	-0,08	-0,35
normakövető kapcsolat-gazdagok	-0,10	0,51	-0,44	0,29	-0,08	1,68	0,07	-0,40
normaszegő munkaerő-piacon integráltak	-0,25	0,30	1,22	0,62	-0,25	-0,18	-0,07	0,27
normakövető dezintegráltak	-0,30	-0,21	-0,29	-1,42	-0,24	-0,30	-0,54	-0,17
kirekesztett alulintegráltak	-0,11	-0,10	0,74	-0,37	-0,29	0,00	-0,07	1,98
MINTA 2018	0,02	0,00	-0,02	0,02	-0,04	0,06	0,03	-0,03

Habár a számok láttán arra következtethetnénk, hogy növekedett a civil szervezettség átlaga, lényeges különbség, hogy 2015-ben 4, 2019-ben 10 civil szervezethez való kötődés között választhattak a kérdezettek. A növekedés mögött tehát sokkal inkább kérdezéstechnikai okok húzódnak meg és nem a civil társadalom váratlan, rapid megerősödése.

Jelentősebb azonban a bizalmas és az erős kapcsolatok átalakulása. Míg ugyanis a nexusdiverzitás növekedett, a bizalmas kapcsolatok száma csökkent (6. táblázat). A kapcsolatokkal foglalkozó szakemberek számára ez az ellentétes irányú mozgás érdekes és részletesen elemzendő lehet.

Rendszerintegrációt adó változók:

A politikai részvételben a legfontosabb változás, hogy a két, egyébként átlagon felül integrált csoporttól eltekintve 2018-ban minden csoportban negatív értéket mutatott, ugyanakkor itt a terjedelem jóval kisebb lett, mint 2015-ben volt. A politikai részvétel tehát 2018-ra két csoportot teljesen világosan elkülönít a többitől, míg másik ötöt homogenizál, igaz negatív értelemben.

A politikai intézményekbe vetett bizalom standardizált átlagértéke a csoportok többségénél inkább növekedett, és érdekes, hogy az átlagon alul integrált csoportoknál ez a növekmény statisztikai hibahatáron túli. Ettől függetlenül jól látszik, hogy az intézményi bizalom jóval magasabb arányú az átlagnál integráltabb csoportokban, mint a kevésbé integráltakban.

A normaszegés elfogadásánál nincs hasonló, jól látható tendencia.

A politikai alrendszerhez való viszony viszont változott három év alatt. A politikába való beleszólás, részvétel erőteljesen szétszakította az integrációs csoportokat, ugyanakkor mintha a politikai intézményekkel kapcsolatos általános távolságtartás csökkent volna a 3 év alatt. Megjegyzendő azonban, hogy míg a 2015-ös adatfelvétel a 2014–2018-as kormányzati ciklus középső időszakában készült, addig a 2018-as alig fél évvel a nagy arányú, összességében stabil kétharmados mandátumtöbbséget hozó Fidesz–KDNP győzelmet eredményező országgyűlési választást követően. Ez pedig önmagában okozhatja az intézményekbe vetett bizalom értékének volatilitását.

A társadalmi integráció változói:

A munkaintenzitás változónál nagyon érdekes jelenséget láthatunk. 2018-ban öt csoportban is pozitív, két csoportban pedig (erős) negatív a változó standardizált átlaga. Az öt csoportban egységesen többen dolgoztak, az utóbbi két csoportban a munkaerőpiacra való bekapcsolódás negatív értéket mutat. 2015-ben szintén volt két, a munkaerőpiacról kirekesztett csoport, míg a többiben szélsőségesebb volt a bekapcsolódást jelző átlag értéke. A kormányprogramban jelzett munkaalapú társadalom bizonyos lenyomatait tehát az integrációs csoportokban

is érvényesülni látszanak.

A társadalmi integráció másik mérőeszköze a civil szervezetekhez való kötődés, amelyet, mint jeleztük, eltérő módon mértünk 2015-ben és 2018-ban. A klaszterképző változó átlagértékei ugyanakkor az egyes csoportokban hasonlóak voltak mindkét évben. 2018-ban volt két csoport, amelyben a szervezethez való kötődés átlaga pozitív értéket vett fel, míg az összes többinél negatívát (2015-ben még csak 1 ilyen csoport volt). A többiben viszont alig-alig van elmozdulás, a civil társadalom integrációjában játszott szerepe továbbra is erősen differenciált és megkérdőjelezhető. A rendszerintegráció szempontjából átlagon felül integrált két csoport a civil társadalomba való bekapcsolódásban is felülintegrált.

A személyközi integráció változói:

A személyközi integrációt mérő három változó közül a társadalmi kirekesztettség észlelésében történtek jelentősebbnek tűnő mozgások. Az elmozdulások mögött kétségtelenül felsejlik a munkanélküliség csökkenése és ezzel párhuzamosan a szegénység felszámolását és a középosztályosítást hirdető kormányzati szándék is.

A kapcsolati háló több és ellentétes irányban változott. A bizalmas kötések száma csökkent. A gyenge kötések növekedése is fontos fejlemény, főként, hogy az intenzívebben integrált csoportokban határozottan nőtt a gyenge kötések száma, és a leginkább kirekesztett csoportban is a kapcsolati háló bővülése tapasztalható. A többi, kevésbé jól integrált csoport és a jobban integráltak közötti különbség azonban növekedni látszik. Összességében, a személyközi integrációban is láthatók az integrációt elősegítő kisebb-nagyobb elmozdulások.

Három hipotézist fogalmaztunk meg tanulmányunkban, amelyek érvényesülésével kapcsolatosan vegyesek az eredményeink.

H1. Az integrációs csoportok 2018-ban is világosan elkülönülnek, a távolságok jelentős csökkenéséről nem beszélhetünk, talán csak arról, hogy a szubjektív jellegű változók válaszaik mintha közelebb kerültek volna egymáshoz. Más dimenzióknál, mint például a részvételnél ugyanakkor még növekedtek is a távolságok.

H2. Kétségtelen, hogy a munkához jutás, a munkaintenzitás fontos jellemzője az integrációs csoportoknak. A kormányzati szándékokkal összhangban 2015-től képest jelentősen növekedett a munkaerőpiacon jelen lévő személyek és csoportok aránya. Önálló csoportként megszűnt a rendszerintegráltaké, mely csoport 2015-ben határozott nyugdíjas arcúval rendelkezett. 2018-ra a nyugdíjasok beolvadtak más csoportokba.

H3. Azt vártuk, hogy a szegénység elleni küzdelem egyes közpolitikai lépései, valamint a 2017–2019 között bekövetkező erőteljes bér- és jövedelemnövekedés miatt a társadalmilag kirekesztett két alsó, karakteres vonásokkal rendelkező cso-

port (normakövető dezintegráltak és kirekesztett alulintegráltak) mérete csökkenni fog. Bár a két látens klaszterelemzést egy az egyben összehasonlítani nem lehet, az adatok azt mutatják, hogy a kirekesztett csoportok mérete 2015-ben nem érte el a 20%-ot, 2018-ban viszont közelítette a 30%-ot. Azt tehát semmiképp sem állíthatjuk, hogy a méretük érdemben csökkent volna. Ezzel szemben a szubjektív kirekesztettség észlelése kedvezőbbé vált a két alulintegrált csoportban: a normakövető dezintegráltaknál például megfordult az előjel, vagyis kevésbé érzik önmagukat kirekesztettnek.

Összegzés

Tanulmányunk egyik célja az integrációs modell megismételhetőségéből eredő használhatóságának és érvényességének a próbája volt. Az elemzés fő része nem közvetlenül ennek a kérdésnek a megválaszolására koncentrált, hanem a társadalmi egyenlőtlenségek változásával kapcsolatos elemzést tartalmazza, azonban a módszer használhatóságával kapcsolatos kérdésre is határozott igen válasz adható. A 2015-ös adatokon is alkalmazott látens profilelemzés eredménye, az integrációs modell, a 2018-as adatokkal is hasonló eredményt hozott. A hasonló változókkal, hasonló módszerrel, hasonlóan kialakított mintán elvégzett csoportképzés egy kivételével a 2015-ös integrációs csoportokat találta meg a 2018-as felvétel adatain is. A társadalmi integrációs modell és csoportjainak robusztussága, és ezzel az érvényességének egy másik vetülete, bizonyítottá vált. Az alkalmazott módszer sajátossága miatt a 2015-ös, és a 2018-as felvétel alapján képzett modellek nem összehasonlíthatóak, viszont ahogy tanulmányunkban egyik eredményként kifejtettük, a modelleket létrehozó változók megoszlásai és statisztikai kapcsolatai jól alkalmazhatók az integráció és a társadalmi egyenlőtlenségek rendszerében bekövetkező elmozdulások regisztrálására. Olyan módszerhez jutottunk így, ami egyidejűleg alkalmas nemcsak a társadalmi egyenlőtlenségek és az integráció adott állapotának a leírására, hanem azok két időszak közötti elmozdulásainak, módosulásainak az elemzésére is. Az integrációs modell és a létrehozásához használt változók az összes korábban alkalmazott modellhez (munkajelleg csoportok: Ferge 1969, Andorka 1994; normatív funkcionalista modell: Huszár 2013; látens osztálymodell: Savage et al. 2013, Albert et al. 2018) hasonló érvényességgel ki tudják fejezni az egyenlőtlenségek jellegzetességeit (Kovách et al. 2018), viszont tartalmazzák a társadalmi integráció és a társadalom politikai integrációjának, valamint mindezen rendszerek változásainak a megértéséhez szükséges információkat is.

Az adatelemzésünk eredményeit a NER manifeszt társadalmpolitikai céljainak a megvalósulásával vetettük össze. Munkánk abból a szempontból nem nor-

matív, hogy sem a társadalmi célkitűzéseket sem megvalósulásukat vagy éppen megghiúsulásukat nem értékeltük, csupán a rendelkezésünkre álló eszközökkel és a jelenlegi tudásunk szerint regisztráltuk azokat.

Az első megfigyelés, hogy 2015 és 2018 között a társadalmi egyenlőtlenségek és integráció nagyon csekély mértékben módosultak. A NER valóságosan működő rendszerré vált. A társadalom politikai integrációja jelentős mértékben fel erősödött (Gerő–Szabó ebben a kötetben). A kormány munkaalapú társadalom programja a célját ugyan közel sem érte el, de hatása a társadalmi integrációra erősen valószínűsíthető. A középrétegek megerősítésére hozott intézkedések hozzájárulhattak a kirekesztettség észlelésének kisebb csökkenéséhez és a közintézmények iránti bizalom valamelyes növekedéséhez. A társadalom integrálásának és dezintegrálásának a kettős tendenciája jól nyomon követhető az elemzéseink szerint. Az erősen integrálódó, nagyobb társadalmi és gazdasági tőkével rendelkező csoportoknak a politikai részvétele, kapcsolathálója 2015-ről 2018-ra kiterjedtebbé vált, és a mért adatok alapján a munkaintenzitás a középrétegek esetében is nőtt. Az integráltság csekélyebb, de kitartó erősödése a társadalom felső kétharmadában az alsó egyharmad elmélyülő társadalmi dezintegrációjával jár együtt. Hogy a társadalmi egyenlőtlenségek és integráltság jelentős különbségei ellenére hogyan biztosítja a NER a hatalmi/politikai stabilitást, az instabil társadalmi helyzetek tömegesedése ellenére a nyugvó társadalmi állapotokat, a társadalmi közép erősítése ellenére az aktív, érdekkifejező politikai részvétel becsatornázását és neutralizálását, azt a kötetek más tanulmányaiban fejtjük ki.

Hivatkozások

- Albert F. – Dávid B. – Kmetty Z. – Kristóf L. – Róbert P. – Szabó A. (2018) Mapping the Post-communist Class Structure: Findings from the Great Hungarian Class Survey. *East European Politics and Societies*, 32(3). 544–565. <https://doi.org/10.1177/0888325417739954>
- Andorka R. (1994) A rétegződésemélet haszna a mai magyar társadalom kutatásában. In Andorka R. – Hradil S. – Peschar J. L. (szerk.) *Társadalmi rétegződés*. AULA, Budapest. 33–55.
- Antalóczy K. – Benczes I. – Bod P. Á. et al. (2017) Körkérdés a magyar gazdaság helyzetét jellemző kettősségről és a világpolitikai változások lehetséges hatásáról. *Külgazdaság*, 1–2. 3–79.
- Antalóczy K. – Bod, P. Á. – Csáki Gy. et al. (2018) Körkérdés a bérfelzárkóztatás hatáiról. *Külgazdaság*, LXII. szeptember–október. 3–99. http://real-j.mtak.hu/12768/5/2018_K%C3%BClg9-10.pdf#page=3
- Czibere I. – Gerő M. – Kovách I. (2017) Újraelosztás és integráció. In Kovách I. (szerk.) *Társadalmi integráció. Az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, Belvedere Meridionale. 51–116.
- Czibere I. – Kovách I. (2020) *State populism in rural Hungary*. (megjelenés alatt)
- Cseres-Gergely Zs. – Molnár Gy. (2014) Közmunka, segélyezés, elsődleges és másodlagos munkaerőpiac. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2014*. Budapest: Táarki. 179–203. <https://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/b330.pdf>
- Csoba J. (2017) Gondoskodó állam, aktíváló állam, befektető állam. A foglalkoztatáspolitikai és a jóléti modellváltás néhány összefüggése. *Socio.hu*, 1. 1–26. DOI: 10.18030/socio.hu.2017.1.1 https://socio.hu/uploads/files/2017_1/csoba_tan.pdf
- Erdős T. (2012) Egykulcsos jövedelemadó és gazdasági növekedés. *Közgazdasági Szemle*, LIX. február. 109–138. http://efolyoirat.oszk.hu/00000/00017/00189/pdf/01_erdostibor.pdf
- Ferge Zs. (1969) *Társadalmunk rétegződése. Elvek és tények*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Ferge Zs. (2017) *Magyar társadalom- és szociálpolitika – 1990–2015*. Budapest: Osiris.
- Gerő M. – Szabó A. (2019) *A magyar társadalom és a politika, 2019. A magyar társadalom politikai gondolkodásmódja, politikai integráltsága és részvétele*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont.
- Gerő M. – Szabó A. (2020) *A magyar társadalom politikai integrációja* (ebben a kötetben).
- Gerő M. – Vigvári A. (2019) közfoglalkoztatás, redisztribúció és helyi hatalom. *Esély*, 2. 3–30. http://www.esely.org/kiadvanyok/2019_2/esely_2019-2_1-1_gero-vigvari_kozfoglalkoztatatas.pdf
- Huszár Á. – Záhonyi M. (2018) Egyenlőtlenség és társadalmi mobilitás. *Esély*, 5. 25–47.
- Huszár Á. (2011) Társadalmi rétegződés és az egyenlőtlenségek igazolása. Sérülékeny csoportok a magyar társadalomban. *Szociológiai Szemle*, 21(3). 107–124. https://szociologia.hu/dynamic/05_huszar_akos.pdf
- Huszár Á. (2013) Foglalkozási osztályszerkezet (III.) – Egy normatív-funkcionalista osztálymodell vázlatja. *Statistikai Szemle*, 7. 718–744.
- Huszár Á. (2019) Osztálytársadalom-e a magyar társadalom? *Szociológiai Szemle*, 29(4). 4–32. https://szociologia.hu/dynamic/04_32_oldal_JAV04.pdf
- Koltai L. (2015) Célok és értékek a közfoglalkoztatásban. *Fundamentum*, 1. 68–71. <http://fundamentum.hu/sites/default/files/fundamentum-15-1-06koltai.pdf>
- Koltai L. – Kulinyi M. (2013) A közfoglalkoztatást szervezők értékei. *Esély*, 5. 38–67. http://www.esely.org/kiadvanyok/2013_5/koltai.pdf

- Kónya I. (2016) Munkaerőpiaci áramlások Magyarországon és Európában. *Közgazdasági Szemle*, LXIII. április. 357–379. DOI: <http://dx.doi.org/10.18414/Ksz.2016.4.357>
- Kovách I. – Hajdu G. – Gerő M. – Kristóf L. – Szabó A. (2016) A magyar társadalom integrációs és rétegződésmoდეlljei. *Szociológiai Szemle*, 26 (3). 4–27.
- Kovách I. – Hajdu G. – Gerő M. – Kristóf L. – Szabó A. (2017a) Az integrációs moდეll. In Kovách I. (szerk.) *Társadalmi integráció. Az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Belvedere Meridionale. 22–48.
- Kovách I. – Kristóf L. – Szabó A. (2017b) Társadalmi integráció és társadalmi rétegződés In Kovách I. (szerk.) *Társadalmi integráció. Az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Belvedere Meridionale. 217–238.
- Kovách I. – Hajdu G. – Gerő M. – Kristóf L. – Szabó A. (2018) Az integrációs moდეll érvényesége. *Szociológiai Szemle*, 28(3). 22–42. https://szociologia.hu/dynamic/Kovach_Szabo_Hajdu_Kristof_Gero.pdf
- Kovách I. (szerk.) (2017) *Társadalmi integráció. Az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Belvedere Meridionale.
- Laki M. – Nacs B. – Neumann L. (2013) *Az új Munka Törvénykönyvének hatása a munkavállalók és a munkáltatók közötti kapcsolatokra*. Budapest: MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet.
- Mellár T. (2018) *Elvesztegetett évek*. Budapest: Progress Könyvek – Noran Libro.
- Mózer P. – Tausz K. – Varga A. (2015) A segélyezési rendszer változásai. *Esély*, 3. 43–66. http://www.esely.org/kiadvanyok/2015_3/2015-3_2-1_MozerTauszVarga_Segelyezesi_rendszer.pdf
- Oblath G. (2018) *A magyarországi bér-paradoxon Mennyivel nőttek a hazai reálbérek 2010 és 2017 között?* <https://www.mtaki.hu/blog/oblah-gabor-a-magyarorszag-i-ber-paradoxon-mennyivel-nottek-a-hazai-realberek-2010-es-2017-kozott/9725/>
- Savage, M. – Devine, F. – Cunningham, N. – Taylor, M. – Li, Y. – Hjellbrekke, J. – Le Roux, B. – Friedman, S. – Miles A. (2013) A new model of social class: Findings from the BBC’s great british class survey experiment. *Sociology*, 2. 219–250. DOI: 10.1177/003803851348112.
- Szikra D. (2017) A magyar nyugdíjrendszer a rendszerváltás óta. In Ferge Zs. (szerk.) *Társadalom- és szociálpolitika Magyarországon, 1990–2015*. Budapest: Osiris. 288–309.
- Szikra D. (2018) Ideológia vagy pragmatizmus? Családpolitika az orbáni illiberalis demokráciában. In Bozók A. – Füzér K. (szerk.) *Lépték és ironia: Szociológiai kalandozások*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – L’ Harmattan. 219–241.
- Szilovics Cs. (2019) Az adóreformok hatása a közép-európai adórendszerek néhány szereplőjére. *Iustum Aequum Salutare*, XV(3). 95–106. http://ias.jak.ppke.hu/hir/ias/20193sz/09_Szilovics_%20IAS_2019_3.pdf
- Tóth I. Gy. – Branyiczki R. (2018) Anyagi válság okozta sokkok és vélemények a társadalmi előrejutásról. *Szociológiai Szemle*, 28(2). 89–109. https://szociologia.hu/dynamic/Szociologia_2018_02_89_109.pdf
- Várad M. M. (2016) Értékeremtő közfoglalkoztatás periferikus vidéki terekben. *Esély*, 1. 30–56. http://www.regscience.hu:8080/jspui/bitstream/11155/1174/1/varadi_ertekteremto_2016.pdf
- Varga J. (szerk.) (2014) *Közélpép. Közmunka*. Budapest: MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaságtudományi Intézet. http://econ.core.hu/file/download/mt_2014_hun/kozelpap.pdf

Függelék

F1. táblázat
A klaszterképző változók közötti korrelációk 2015-ben

	Munka- intenzitás	Civil részvétel	Intézményi bizalom	Szubjektív kirekesz- tettség	Gyenge kötések	Erős kötések	Norma- követés	Politikai részvétel
Munkain- tenzitás	1	-0,022	0,029	-0,105**	0,279**	0,078**	0,076**	0,088**
Civil részvétel		1	0,042*	-0,013	0,182**	0,103**	-0,012	0,220**
Intézmé- nyi bizalom			1	-0,244**	0,008	0,061**	-0,018	0,159**
Szubjektív kirekesz- tettség				1	-0,080**	-0,153**	0,208**	-0,080**
Gyenge kötések					1	0,179**	0,011	0,232**
Erős kötések						1	0,061**	0,114**
Normakö- vetés							1	-0,033
Politikai részvétel								1

** A korreláció szignifikáns 0.01 szinten (2-tailed).

* A korreláció szignifikáns 0.05 szinten (2-tailed).

F2. táblázat
A klaszterképző változók közötti korrelációk 2018-ban

	Munka-intenzitás	Civil részvétel	Intézményi bizalom	Szubjektív kirekesztettség	Gyenge kötések	Erős kötések	Normakövetés	Politikai részvétel
Munkaintenzitás	1	0,004	0,006	-0,036*	0,184**	0,062**	0,078**	0,030*
Civil részvétel		1	0,056**	-0,006	0,178**	0,139**	0,093**	0,266**
Intézményi bizalom			1	-0,007	0,027	0,106**	0,063**	0,108**
Szubjektív kirekesztettség				1	-0,063**	-0,081**	0,273**	-0,046**
Gyenge kötések					1	0,112**	-0,024	0,219**
Erős kötések						1	-0,037**	0,036**
Normakövetés							1	0,009
Politikai részvétel								1

** A korreláció szignifikáns 0.01 szinten (2-tailed).

* A korreláció szignifikáns 0.05 szinten (2-tailed).

F3. táblázat

A 8 klaszterképző változó átlaga a csoportokban, 2015
(Minden klaszterképző változó standardizált, azaz 0 átlagú, 1 szórású)

Integrációs csoportok (7 csoport)	politikai részvétel	intézményi bizalom (P2)	normaszegés elfogadása (bináris változókból)	munkaintenzitás	civil szervezetekben való részvétel (4 szervezet)	bizalmas kapcsolatok száma (erős kötések száma)	nexusdiverzitás, (gyenge kötések száma)	szubjektív kirekesztettség átlag (1-5)
kapcsolatgazdag politikailag aktívak	,86	,20	-,23	,61	-,30	1,23	,63	-,40
lokálisan integráltak	,85	,15	-,02	,01	2,95	,58	,33	-,11
munkaerőpiacon integráltak	-,27	-,01	-,47	,95	-,29	-,24	-,21	-,22
rendszerintegráltak	,04	,70	-,48	-1,06	-,28	-,33	-,05	-,44
gyengén integráltak	-,33	,05	1,57	,28	-,26	,05	,22	,15
normakövető dezintegráltak	-,69	-,95	-,44	-1,01	-,25	-,53	-,48	,25
dezintegrált kirekesztettek	,29	-,66	,67	-,41	-,24	-,50	-,57	2,16
MINTA 2015	,03	,01	,01	,02	,02	,04	,01	-,02